
کنش‌های رفتاری حجاب در واقعه عاشورا و نتایج تربیتی حاصل از آن

تاریخ دریافت: ۹۶/۶/۳۰

تاریخ تأیید: ۹۶/۱۰/۱۰

علی ستاری

استادیار دانشگاه الزهرا - alisattari@alzahra.ac.ir

مریم‌السادات طباطبایی

کارشناسی ارشد دانشگاه الزهرا - tabatabaei.alzhra@gmail.com

چکیده

هدف از انجام این پژوهش، شناسایی کنش‌های رفتاری مربوط به حجاب در واقعه عاشورا و نتایج تربیتی حاصل از آن به منظور برجسته کردن الگوهای رفتاری آن در شرایط کنونی برای مردان و زنان جامعه است. پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفت و در مراحل انجام پژوهش، نخست معنای حجاب در قرآن بررسی شد، آن‌گاه کنش‌های رفتاری مرتبط با حجاب در موقعیت‌ها و اوضاع قبل، حین و پس از واقعه عاشورا توصیف شد. در پایان، تحلیل‌های لازم به منظور شناسایی نتایج تربیتی حجاب با زمینه قرار دادن واقعه عاشورا به عمل آمد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد در واقعه عاشورا زنان و مردانی حضور داشته‌اند که حفظ و رعایت حجاب برای آنان در هر وضعیتی - اعم از عادی و بحرانی - از مهم‌ترین اعمال و رفتارها به شمار آمده است. رفتارهای مرتبط با حجاب، افزون بر حیث رعایت شرایع دینی از سوی بانوان و مردان واقعه عاشورا، نتایجی تربیتی در بر دارد که برگرفته از مفهوم چندبعدی حجاب در قرآن است و توجه به آنها می‌تواند مجموعه‌ای از رفتارهای الگوساز را در ارتباط با حجاب برای زنان و مردان فراهم کند. از جمله نتایج تربیتی می‌توان به رعایت مفهوم چندبعدی حجاب شامل حجاب در ظاهر، حجاب در دیدار، حجاب در گفتار و حجاب در رفتار بانوان حاضر در واقعه عاشورا اشاره کرد. توجه

هم زمان به حفظ حجاب در وضعیت عادی و بحرانی و اشتغال دوجانبه آن برای زنان و مردان، پیوستگی در رعایت حریم و حجاب، ضرورت صیانت و رعایت حجاب از سوی مردان و زنان و ضرورت آموزش حجاب از دوران کودکی، از نتایج تربیتی دیگر حجاب در واقعه عاشورا است.

واژگان کلیدی:

کنش رفتاری، حجاب، عاشورا، آثار تربیتی حجاب.

مقدمه

حجاب در ادیان و مذاهب مختلف و نیز در میان اقوام و ملل گوناگون، دارای رتبه و ارزش بوده و هست. در این میان می‌توان به اهمیت رعایت حجاب در میان ایرانیان باستان (دورانت، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۵۲۲) و یهودیان (همان، ج ۱۲، ص ۳۰) اشاره کرد. در اسلام حجاب برای بانوان یک فریضه به شمار آمده و رعایت آن طبق سفارش قرآن مورد تأکید قرار گرفته است: «بگو دیدگان‌شان را فروگذارند و ناموسشان را محفوظ بدارند و زینتشان را جز آنچه از آن آشکار است، هویدا نکنند و روسری‌هایشان را بر گریبان‌هایشان بیندازند» (نور: ۳۱). باین حال رعایت حجاب بنا به دلایل گوناگون از سوی برخی افراد در عمل انجام نمی‌شود؛ تا جایی که از آن به عنوان مسئله حجاب یاد شده (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۳) و پژوهشگران به دنبال بررسی راه‌هایی برای حل آن مسئله هستند.

مسئله‌ای که در حال حاضر در ارتباط با حجاب وجود دارد، در نگاه تک‌بعدی به آن در تکیه بر مفهوم ظاهری حجاب به عنوان پوششی ظاهری و صرفاً برای بانوان است. مسئله دیگر، تسامح و تساهلی است که در اوضاع بحرانی در رعایت و حفظ حجاب بروز می‌کند؛ اوضاعی چون قرار گرفتن در محیط بیمارستان‌ها، زلزله، تصادفات و اوضاعی از این دست که به بروز روحیه تساهل و تسامح در رعایت و حفظ حجاب می‌انجامد. حال آنکه سیره اهل بیت علیهم‌السلام به ویژه در واقعه عاشورا به عنوان واقعه‌ای همراه با اوضاع بحرانی، به دور از روحیه تساهل و تسامح در بی‌توجهی به حجاب است؛ در حالی که بر اساس شواهد قرآنی، افزون بر اینکه معنا و عمل حجاب ابعادی فراتر از سطح ظاهری آن را در بر می‌گیرد، رعایت آن حتی در وضعیت بحرانی نیز ضرورت دارد. بر این اساس مفروضات اساسی این پژوهش عبارت‌اند از اینکه: اولاً حجاب در قرآن با معنای چندبعدی به کار رفته که از سطح پوشش ظاهری برای بانوان در می‌گذرد. ثانیاً کنش‌های رفتاری

حجاب در واقعه عاشورا بازتاب عملی آیات حجاب در قرآن است. ثالثاً پابندی اهل بیت علیهم‌السلام به حجاب و رعایت آن به عنوان یک فریضه، به وضعیت خاصی بستگی نداشته؛ بلکه حفظ و رعایت آن در همه اوضاع - اعم از عادی و بحرانی - از سوی آنان انجام گرفته است. رابعاً کنش‌های رفتاری مربوط به حجاب در واقعه عاشورا از نتایج تربیتی و آموزه‌های تربیتی برخوردار است که می‌تواند الگوساز باشد و در اوضاع کنونی جامعه به کار گرفته شود.

این پژوهش از چهار نظر دارای اهمیت و ضرورت انجام است: اول از آن جهت که پژوهش حاضر به موضوع حجاب از نگاه تربیت می‌نگرد؛ رویکردی که به آن توجه نشده است. دوم از جنبه نتایج عملی است که این پژوهش به دست می‌دهد و طی آن می‌توان الگوهای رفتاری برآمده از کنش‌های رفتاری مربوط به حجاب را در عمل به کار بست. سوم از نظر شرایط و زمینه‌های متفاوت و متنوعی است که کنش‌های مربوط به حجاب در آن به نمایش در می‌آید. در این پژوهش شرایط یادشده به سه دسته شرایط پیش از وقوع عاشورا، هنگام واقعه عاشورا و پس از آن تقسیم‌بندی شده است؛ از این رو حجاب در سه موقعیت عادی (پیش از واقعه)، بحرانی (هنگام واقعه) و نیمه‌بحرانی (پس از واقعه) آزموده شده است. چهارمین وجه اهمیت این موضوع به زاویه نگاه پژوهش به حجاب باز می‌گردد که در آن به حجاب در معنای چندبعدی نگاه شده است. به دنبال مسئله، مفروضات و ضرورت‌های یادشده، پژوهش حاضر در صدد پاسخ دادن به این پرسش‌هاست: ابعاد معنایی حجاب در قرآن چیست؟ کنش‌های رفتاری مربوط به حجاب از سوی زنان حاضر در واقعه عاشورا پیش از واقعه، هنگام واقعه و پس از آن چگونه بوده است؟ و نتایج تربیتی حاصل از آن، چه می‌تواند باشد؟ در پاسخ به پرسش‌های یادشده از روش توصیفی - تحلیلی استفاده می‌شود. از توصیف، به منظور بیان وقایع، رفتارها و نحوه مواجهات در صحنه‌های گوناگون و از تحلیل، در بررسی دلایل و نتایج رفتارها و نتایج تربیتی مربوط به کنش‌های رفتاری استفاده خواهد شد.

در ارتباط با پیشینه پژوهش‌ها، رضانی (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان «وضعیت حجاب قبل و بعد از انقلاب»، با رویکردی تاریخی و مقایسه‌ای به موضوع نگریسته است. رضاییان (۱۳۸۹) پژوهشی را با عنوان «از آن حجاب تا این حجاب چه شده؟» و جعفری و اسماعیلی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «بررسی انتقادی دگردیسی حجاب چادر در بازنمایی

تلویزیونی» هردو با رویکردی انتقادی، موضوع حجاب را بررسی کرده‌اند. نخعی (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان «علل ضعف پوشش و راهکارهای بهینه‌سازی آن» با رویکردی کاربردی به موضوع حجاب نگریسته است. همچنین شارع‌پور، تقوی و محمدی (۱۳۹۱) پژوهشی را با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به حجاب از نگاه جامعه‌شناختی» با رویکردی جامعه‌شناسانه به انجام رسانده‌اند. با نگاه به اهداف و نتایج پژوهش‌های یادشده، تفاوت پژوهش پیش‌رو در تأکید بر بعد تربیتی حجاب، نگاه چندبعدی به حجاب، بررسی حجاب در اوضاع متنوع عادی، بحرانی و نیمه‌بحرانی و برجسته کردن رفتارهای الگوساز حجاب است.

۱. مبانی نظری

واژه «حجاب» در لغت به معنای پرده، حاجب و چیزی است که میان دو چیز، حایل و فاصله می‌شود (ابن‌منظور، ۱۹۵۶م، ص ۲۵۷). در کاربرد عام، حجاب به معنای پوشش و در معنای اصطلاحی به معنای پوشش سر و بدن، عموماً برای بانوان به کار رفته است. در قرآن واژه حجاب در هفت مورد و در هر مورد به معنای «چیزی است که از هر جهت مانع دیده شدن چیز دیگر شود» (دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی)^۱ به کار رفته است. در این مقاله ما به ضرورت سهولت در کاربرد این معنا، به جای عبارت «چیزی که مانع دیده شدن چیزی دیگر است»، از واژه «حجاب» که واژه پرکاربردتری است و خود نیز در قرآن به همین معنا به کار رفته، استفاده می‌کنیم. براین اساس پیش از هر چیزی، مفهوم واژه حجاب را بررسی می‌کنیم. شهیدی در پژوهشی که بر واژه حجاب در قرآن کرده، از حجاب به مثابه مانع‌های مادی و معنوی یاد می‌کند که در قالب واژه‌های سه‌گانه «حجاب»، «جلیب» و «جیب» در قرآن آمده است. (ابن‌منظور، ۱۹۵۶م، ص ۲۵۷). در میان معناهای مادی و معنوی حجاب در قرآن، پوشش سر و بدن که جنبه مادی حجاب است، فقط یک وجه از وجوه حجاب به شمار آمده و دو بار در قرآن به آن دستور داده شده است: یک بار در سوره نور و بار دیگر در سوره احزاب. در نخستین مورد آمده: «به زنان مؤمن بگو ... مقنعه‌های خود را تا گریبان فروگذارند» (نور: ۳۱) و در مورد دوم آمده: «به همسران و دختران و زنان مؤمنان بگو

۱. بازیابی شده در: <https://cgie.org.ir/fa/news/141834> ۱۰/۱۰/۱۳۹۶

جلباب‌های خود را بر خویش فروافکنند» (احزاب: ۵۹)؛ اما واژه حجاب به معنای مانع دیده شدن، هم در مورد زنان و هم درباره مردان به کار رفته و حتی مردان پیش‌تر از زنان به حفظ آن سفارش شده‌اند: «به مؤمنان [مرد] بگو چشمان خود را [از نگاه به نامحرم‌ان زن] فروگیرند و عفاف خود را حفظ کنند [که] این برای آنان پاکیزه‌تر است». به‌طور کلی حجاب ظاهری درباره مردان و زنان پنج بار در قرآن کریم ذکر شده است که در این میان فقط دو مورد به پوشش اصطلاحی امروزی، یعنی پوشش سر و بدن از سوی زنان اطلاق شده است و در ابعاد دیگر، حجاب نه تنها فقط به زنان اختصاص نیافته؛ بلکه صرفاً به جنبه پوشش ظاهری نیز محدود نشده و جنبه‌های دیگری را نیز شامل می‌شود.

موارد حجاب مردان و زنان در قرآن بدین شرح‌اند: ۱. چشم پوشیدن مؤمنان از نگاه به نامحرم (در خطاب به مردان)؛ ۲. حفظ کردن شرمگاه (در خطاب به مردان)؛ در آیه ۳۰ سوره نور درباره حفظ حجاب از سوی مردان آمده: «به مؤمنان [مرد] بگو چشمان خود را [از نگاه به نامحرم‌ان زن] فروگیرند و عفاف خود را حفظ کنند [که] این برای آنان پاکیزه‌تر است». ۳. چشم پوشیدن از نگاه به نامحرم (در خطاب به زنان)؛ ۴. حفظ کردن شرمگاه (در خطاب به زنان)؛ ۵. پنهان داشتن زینت (در خطاب به زنان)؛ ۶. فروگذاشتن مقنعه‌ها تا گریبان (در خطاب به زنان)؛ «و به زنان مؤمن بگو که چشمان خویش را فروگیرند و شرمگاه خود را نگه دارند و زینت‌های خود را جز آن مقدار که پیداست، آشکار نکنند و مقنعه‌های خود را تا گریبان فروگذارند و زینت‌های خود را آشکار نکنند؛ جز برای شوهر خود یا پدر خود یا پدر شوهر خود یا پسر خود یا پسر شوهر خود یا برادر خود یا پسر برادر خود یا پسر خواهر خود یا زنان هم‌کیش خود یا بندگان خود یا مردان خدمتگزار خود که به آن رغبت ندارند یا کودکانی که از شرمگاه زنان بی‌خبرند و نیز چنان پای بر زمین نزنند تا آن زینتی را که پنهان کرده‌اند، دانسته شود؛ ای مؤمنان؛ همگان به درگاه خدا توبه کنید! باشد که رستگار شوید» (نور: ۳۱). ۷. جلباب افکندن بر خود (در خطاب به همسران و دختران پیامبر ﷺ): «ای پیامبر! به همسران و دختران و زنان مؤمنان بگو جلباب‌های خود را بر خویش فروافکنند [که] این کار برای اینکه شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند، بهتر است [و اگر تاکنون خطا و کوتاهی از آنان سرزده، توبه کنند]؛ خداوند همواره آمرزنده بخشایگر است» (احزاب: ۵۹). ۸. خواستن وسایل عاریتی زندگی از زنان پیامبر ﷺ از پشت پرده (پوشش): «و هنگامی که چیزی از وسایل زندگی را

[برای عاریت] از آنان [همسران پیامبر ﷺ] می‌خواهید، از پشت پرده بخواهید [که] این کار برای پاکی دل‌های شما و آنان بهتر است» (احزاب: ۵۳). ۹. با کرشمه و نازک صحبت نکردن (در خطاب به زنان پیامبر ﷺ): ای همسران پیامبر! اگر شما تقوا پیشه کنید، مانند دیگر زنان [عادی] نیستید؛ پس با گفتارتان ناز و عشوه نکنید تا کسی که در دل او بیماری [فسق و فجور] است، [در شما] طمع ورزد و گفتاری نیکو [و دور از تحریک و ریه] بگوید» (احزاب: ۳۲).

با توجه به آنچه در مفهوم یابی حجاب در قرآن بیان شد، می‌توان نتیجه گرفت که حجاب به معنای چیزی است که از هر نظر مانع دیده شدن چیز دیگر می‌شود و در قرآن در وجوه دیداری، رفتاری و گفتاری شناسایی می‌شود و مورد تأکید است. منظور از کنش رفتاری در این مقاله، مجموعه اعمال و رفتارهایی است که در عمل و در ارتباط با حجاب اتفاق می‌افتد یا در حوزه اعتقاد درونی، باعث برانگیخته شدن اعمال و رفتارهای مربوط به حجاب در واقعه عاشورا می‌شود. بدین سان مجموعه رفتارهای درونی و بیرونی که باعث بروز و ظهور رفتارهای مربوط به حجاب می‌شود، کنش‌های رفتاری مربوط به حجاب است.

در این نوشتار، منظور از زنان واقعه عاشورا، زنان منسوب به اهل بیت علیهم‌السلام هستند؛ بنابراین دیگر زنان حاضر در واقعه عاشورا - هر چند در واقعه حضور داشته‌اند - مشمول این مفهوم نمی‌شوند.^۱ شمار این زنان را که اسیر شدند، ابن سعد شش تن (ابن سعد، ۱۴۱۶ق، ص ۱۸۷) و ابوالفرج اصفهانی سه تن دانسته‌اند (ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۶۸، ص ۷۹) که در ادامه به معرفی زنان یادشده می‌پردازیم.

معروف‌ترین زن واقعه کربلا زینب علیها‌السلام، دختر امام علی علیه‌السلام است. او (۵ یا ۶-۶۲ق) دختر امام علی علیه‌السلام و حضرت زهرا علیها‌السلام است. وی همسر عبدالله بن جعفر بود که در واقعه کربلا با دو پسرش در کنار برادرش امام حسین علیه‌السلام حضور داشت و پسرانش در این جنگ به شهادت رسیدند. با پایان یافتن جنگ، وی و دیگر بازماندگان کاروان امام حسین علیه‌السلام به

۱. درخور یادآوری است که در متون تاریخی از حضور دو زن غیر از اهل بیت علیهم‌السلام، با عنوان ام‌محمد، دختر امام حسن علیه‌السلام و همسر امام سجاد علیه‌السلام و ام‌وهب، مادر یکی از شهیدان کربلا نیز یاد می‌شود. (ابن‌اعثم، ۱۳۷۴، ص ۱۳۳).

اسارت در آمدند و به کوفه و از آنجا به شام برده شدند. خطبه‌های او در کوفه و شام (در مجلس یزید) زبانزد است (همان).

فاطمه دختر امام علی علیه السلام (م. ۱۱۷ق) از روایان حدیث، اسیران و گزارشگران واقعه کربلاست. فاطمه در کربلا حضور داشت و پس از شهادت امام حسین علیه السلام به همراه دیگر بازماندگان کاروان به اسارت درآمد. ابومخنف برخی حوادث واقعه کربلا را با یک واسطه از وی گزارش کرده است (ابن سعد، ۱۴۱۶ق، ص ۱۸۷).

ام کلثوم کبری دختر امام علی علیه السلام چهارمین فرزند ایشان و فاطمه زهرا علیها السلام پس از امام حسن علیه السلام، امام حسین علیه السلام و زینب علیها السلام است. وی را از بانوان واقعه عاشورا می‌شمرند که سخنان و خطبه‌های او در برخی منابع آمده است (ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۶۸، ص ۷۹).

فاطمه بزرگ‌ترین دختر امام حسین علیه السلام از ام‌اسحاق است که در واقعه کربلا حضور داشت و پس از اسارت، در کوفه خطبه خواند. بنا بر حدیثی از امام باقر علیه السلام، امام حسین علیه السلام پیش از شهادت، ودایع امامت و وصایای مکتوب خود را به او سپرد و او بعدها آنها را به امام سجاد علیه السلام تحویل داد (ابن سعد، ۱۴۱۶ق، ص ۱۸۷).

سکینه دختر امام حسین علیه السلام که همراه مادرش رباب، دختر امرؤالقیس در واقعه کربلا حضور داشت. پس از عاشورا، سکینه همراه اهل بیت امام حسین علیه السلام و زنان دیگر به اسارت درآمد و با کاروان اسیران به کوفه و شام برده شد (همان).

رباب دختر امرؤالقیس بن عدی، همسر امام حسین علیه السلام و مادر سکینه و علی اصغر است. او را زنی عالم و اهل فصاحت و بلاغت معرفی کرده‌اند. رباب در واقعه کربلا حضور داشت و همراه اسیران به شام رفت. وفات وی را نیز پس از واقعه عاشورا ذکر کرده‌اند.

۲. یافته‌های پژوهش

مفهوم چندبعدی حجاب در قرآن

حجاب در قرآن با انواعی ذکر شده و هر کدام با نمودها و جلوه‌های خاصی گوشزد شده است. در قرآن در دو مورد، حجاب با تأکید بر نگاه مردان و زنان در نگاه به نامحرم بیان شده است: «ای پیامبر! به مردان باایمان بگو چشمان خود را [از نگاه حرام] فروگیرند» (نور: ۳۰)؛ همچنین در مورد زنان نیز با همان مضمون آمده: «ای پیامبر! به زنان باایمان بگو چشم‌های خود را [از نگاه به نامحرم] فروگیرند» (نور: ۳۱).

نوع دیگر حجاب در قرآن، به گفتار زنان در برابر مردان نامحرم مربوط است؛ در این باره در قرآن آمده: «اگر تقوا پیشه کنید، پس به نرمی و کرشمه سخن نگویید تا [مبادا] آن که در دلش بیماری است، طمعی پیدا کند! نیکو و شایسته سخن بگویید» (احزاب: ۳۲).

نوع دیگر حجاب در قرآن، به رفتار زنان در برابر مردان نامحرم مربوط است. در این مورد به زنان دستور داده شده: «زیورهای خود را آشکار نکنند؛ مگر آنچه که طبعاً از آن پیداست و باید روسری خود را بر سینه خویش [فرو] اندازند و زیورهایشان را جز برای شوهرانشان یا پدرانشان یا پدران شوهرانشان یا پسرانشان یا پسران شوهرانشان یا برادرانشان یا پسران برادرانشان یا پسران خواهرانشان یا بانوان [هم کیش] خود یا کنیزانشان یا خدمتکاران مرد که [از زن] بی نیازند یا کودکانی که بر عورت‌های بانوان وقوف نیافته‌اند، آشکار نکنند و پاهای خود را [به گونه‌ای به زمین] نکوبند تا آنچه از زینتشان نهفته می‌دارند، معلوم گردد» (نور: ۳۱)؛ مقصود آن است که به گونه‌ای راه نروند که با نشان دادن زینت‌های خود باعث جلب توجه نامحرم شوند. در آیه‌ای دیگر و در سفارش به همسران پیامبر صلی الله علیه و آله آمده: «هنگامی که چیزی از وسایل زندگی را [برای عاریت] از آنان [همسران پیامبر] می‌خواهید از پشت پرده بخواهید؛ این کار برای پاکی دل‌های شما و آنان بهتر است» (احزاب: ۵۳).

از توجه در آیات فوق در می‌یابیم که معنا و مفهوم حجاب در قرآن صرفاً به معنای پوشش ظاهری برای بانوان به کار نرفته؛ بلکه از سطح پوشش ظاهری سر و صورت در بانوان فراتر می‌رود و شامل مردان نیز می‌شود؛ ضمن آنکه حیطه‌های گسترده‌تر گفتار و رفتار را نیز شامل می‌شود.

کنش‌های رفتاری حجاب پیش از واقعه عاشورا

یحیی بن سلیم مازنی از شهیدان کربلا که سال‌ها در جوار محل زندگی حضرت زینب علیها السلام در مدینه می‌زیست، درباره دختر امیر مؤمنان علیه السلام و جلوه‌های حجاب از سوی او چنین نقل می‌کند: «مدت‌ها در مدینه خدمت امام علی علیه السلام به سر می‌بردم و خانه‌ام نزدیک خانه زینب دختر امام علی علیه السلام بود. هیچ‌گاه دیدگانم [چهره] او را ندیدم و صدایش به گوشم نرسید. هنگام زیارت جد بزرگوارش، رسول خدا صلی الله علیه و آله شبانه از خانه بیرون می‌رفت؛ در حالی که برادرانش امام حسن و امام حسین علیهما السلام اطراف او، و امام علی علیه السلام پیش رویش راه می‌رفتند»

(ر.ک: علیقلی، ۱۳۸۳، ص ۱۴-۱۵). مازنی در قطعه‌ای دیگر از تاریخ چنین روایت می‌کند: «... امام حسین علیه السلام دستور داد بنی‌هاشم زنان محرم خود را بر محمل‌ها سوار کنند؛ پس در این حال من نظاره می‌کردم که ناگهان جوانی از خانه امام حسین علیه السلام بیرون آمد ... و گفت: بنی‌هاشم کنار روید. آن‌گاه دو زن از خانه حضرت خارج شدند؛ درحالی‌که دامانشان بر اثر عفت به زمین کشیده می‌شد و دور آن دو را کنیزانشان فرا گرفته بودند. پس آن جوان به سوی یکی از محمل‌ها پیش رفت و زانوی خود را تکیه‌گاه قرار داد و بازوی زنان را گرفت و بر محمل سوار کرد. من از بعضی پرسیدم آن دو بانو کیستند؟ پاسخ دادند: یکی از آنان زینب و دیگری ام‌کلثوم علیهما السلام دختران امام علی علیه السلام [هستند]. پس گفتم: این جوان کیست؟ گفته شد: او ... عباس، فرزند امام علی علیه السلام است. سپس دو دختر کوچک را دیدم ... یکی را همراه زینب علیهما السلام و دیگری را همراه ام‌کلثوم علیهما السلام سوار نمود. سپس از [نام] آن دو دختر پرسیدم. گفته شد: یکی سکینه و دیگری فاطمه، دختران امام حسین علیه السلام هستند. آن‌گاه زنان دیگر ... با همین حیا، عفاف و متانت سوار شدند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۴، ص ۳۲۹).

آنچه بیان شد، توصیفی از شیوه و کیفیت رعایت و محافظت از حجاب نزد اهل‌بیت علیهم السلام است که جملگی در واقعه کربلا نیز حضور داشته‌اند. از سخنان مازنی چنین بر می‌آید که پوشش چهره، پنهان داشتن صدا، همراهی محارم با بانوان در بیرون از خانه، پوشیدن لباس بلند از سوی بانوان و رفتارهای آمیخته با عفاف، حیا و متانت، از جمله ویژگی‌های رفتاری بانوان اهل‌بیت علیهم السلام است. همچنین همراهی و همکاری محارم مرد با بانوان در حفظ حجاب، از ویژگی‌ها و کنش‌های رفتاری محارم در اوضاع عادی پیش از واقعه عاشورا است. نکته درخور درنگ در اینجا توجه به رعایت حجاب از سوی بانوان و کمک به حفظ و مراقبت از آن و نیز همکاری در حفظ آن از سوی محارم مرد است؛ بنابراین رعایت و حفظ حجاب از یک سو مستلزم خواست و اراده بانوان و از سوی دیگر نیازمند همکاری مردان است.

کنش‌های رفتاری حجاب هنگام واقعه عاشورا

امام حسین علیه السلام که اوضاع بحرانی واقعه عاشورا را پیش‌بینی کرده بود، اقداماتی پیشگیرانه برای حفظ حریم خانواده و حجاب اهل‌بیت خود به عمل آورد. در واقعه عاشورا، خیمه - پس از جلباب - مهم‌ترین وسیله برای حفظ حریم و حجاب به شمار می‌آمد. یکی از کارهای ایشان آن بود که فرمان داد اصحاب، پشت خیمه‌ها خندقی بکنند و همان شب آن

را پر از هیزم و نی کردند تا در هنگام جنگ، آنها را آتش بزنند که دشمن نتواند از پشت سر حمله کند و در نتیجه جنگ از یک سو باشد. همچنین فرمان داد خیمه‌ها را پشت سر هم و نزدیک به یکدیگر برپا کنند و طناب‌های خیمه‌ها را در یکدیگر داخل کنند و مواظب باشند دشمن از پشت سر وارد نشود. بدین سان دو چیز مانع از عبور دشمن بود. نخست اینکه آتش درون خندق مانع بود و چون آتش تمام شد، افراد مانع می‌شدند. این اقدام ایشان در مسیر حفظ عفت و حجاب بانوان اهل بیت امام حسین علیه السلام صورت گرفت. علامه مجلسی در این باره می‌نویسد: «روز عاشورا تا نیمه روز جنگ بسیار سختی کردند و دشمن نمی‌توانست به خیمه‌ها نزدیک شود؛ مگر از یک سو؛ به جهت آنکه مجتمع و به یکدیگر نزدیک بود» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴، ص ۵۴). از اقدامات دیگر حضرت، توامی ایشان در حفظ عفت و حجاب برای اوضاع بحرانی بود. در رعایت حجاب در پوشش ظاهری، دیدار، گفتار و رفتار به خواهران خویش و به دخترش فاطمه سفارش فرمود: «اگر من کشته شوم، گریبان چاک نزنید، صورت مخراشید و سخنان ناروا و نکوهیده مگویید» (گروه محققان، ۱۳۸۲، ص ۴۰۶). همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، سفارش حضرت در این مورد شامل چهار نمود از حجاب ظاهری، حجاب دیداری، حجاب در گفتار و حجاب در رفتار می‌شود. در واپسین لحظات، وقتی صدای گریه بلند دخترانش را شنید، از برادرش عباس و پسرش علی اکبر خواست آنان را به شکیبایی و آرامش دعوت کنند (ابومخنف، ۱۴۱۷ق، ص ۳۳۲). تلاش امام حسین علیه السلام در مسیر حفظ حریم خانواده و بانوان اهل بیت علیهم السلام با وجود همه مصائب و مشکلات، درخور درنگ است. ایشان با اطمینان به کشته شدن - همانند کسی که خود را غالب و فاتح بداند - به گونه‌ای با پشتکاری عجیب به فنون جنگی دست می‌زند، شبانه خندق می‌کند و از هیزم و نی انباشته می‌نماید و خیمه‌ها را در یک‌جا جمع و دور یکدیگر و نزدیک به هم می‌زند (طبری، ۱۳۶۳، ج ۷، ص ۳۰۲۲) تا در مدتی هرچند کوتاه، از هجوم و محاصره دشمن و حمله از اطراف به حریم بانوان و کودکان جلوگیری کند.

یکی دیگر از نمودها و جلوه‌های حفظ حجاب از سوی امام حسین علیه السلام در ارتباط با حجاب ظاهری، مربوط به خودش است. حضرت پیش از رفتن به میدان جنگ، درخواستی را این چنین مطرح می‌کند: «برای من لباس کهنه‌ای بیاورید تا کسی بدان رغبت نکند» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۱۰۹). برای ایشان لباس تنگی آوردند که از پوشیدن آن

خودداری کرد و فرمود: «این لباس اهل ذمه (کافران اهل کتاب) است» (همان). در جایی دیگر آمده: «هنگامی که لباس کهنه آوردند، چند جایش را پاره کرد و آن را زیر لباس هایش پوشید؛ ولی پس از شهادت آن را نیز از بدنش بیرون آوردند» (همان).

امام حسین علیه السلام در یکی از صحنه‌های عاشورا خود را به فرات رساند و خواست جرعه‌ای آب برگیرد که به ناگاه از حمله دشمن به خیمه‌ها آگاه شد؛ آب را از کف نهاد، به دشمن حمله کرد، صف دشمن را شکافت و خودش را به خیمه‌ها رساند (ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۶۸، ص ۵۸). به دنبال از دست دادن توان و به هنگام حمله دشمن به سمت خیمه‌هایی که بانوان و دختران در آن ساکن بودند، ایشان به زحمت روی زانوهای خود برخاست و درحالی که به نیزه‌اش تکیه زده بود، فریاد برآورد: «ای آل ابوسفیان! ای بر شما! اگر دین ندارید و از معاد نمی‌ترسید، [دست کم] در دنیا آزادمرد باشید» (سیدابن طاووس، ۱۴۱۷، ص ۵۰).

نخستین نمود معروف و مشهور حفظ و حراست از حجاب از سوی بانوان حاضر در واقعه عاشورا و اهمیت دادن به حجاب را می‌توان در ماجرای گرد آوردن زیورآلات و اعطای آن به دشمن در برابر اجازه حفظ حجاب دید. ماجرا چنین است که پس از شهادت و غارت لباس‌های امام حسین علیه السلام، سپاهیان کوفه و شام به سوی خیمه‌ها هجوم بردند. برای آنکه دست نامحرمان به خاندان ایشان نرسد، تمامی وسایل و زیورآلات در محلی جمع شد و پس از آنکه بانوان و کودکان در گوشه‌ای گرد آمدند، زینب علیها السلام فریاد زد: «هرکس میل دارد، وسایل و زیورآلات را بردارد!» عده‌ای پیش آمدند و هرچه بود، غارت کردند (بلاذری، ۱۴۱۷ق، ص ۲۰۴). این عمل مدبرانه زینب علیها السلام نشان‌دهنده ارزش و اهمیت حجاب و اولویت آن در برابر متاع دنیا بود. در خصوص بانوان واقعه عاشورا حمله به سوی فاطمه صغری برای ربودن گوشواره‌های وی در تاریخ واقعه کربلا زیانزد است؛ اما در خصوص رفتار فاطمه پس از به هوش آمدن او کمتر سخن گفته شده است. او که پس از حمله دشمن بیهوش شده بود، وقتی به هوش آمد، نخستین چیزی که خواست، پوشش سرش بود، نه گوشواره‌ها؛ از این رو سراغ پوشش سر را گرفت (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۵، ص ۶۰-۶۱). درباره برخی بانوان، دشمن برای گردآوری غنیمت جنگی به لباس‌های بانوان حمله کرد و آنان را غصب کرد. شیخ مفید می‌نویسد بانوان در واقعه کربلا از عمر سعد درخواست کردند لباس‌های غارت‌شده آنان برگشت داده شود تا خودشان را بپوشانند.

عمر سعد دستور داد هر کس از وسایل اینان چیزی برده، بازگرداند؛ با این حال هیچ کس چیزی پس نداد (مفید، ۱۴۱۳ق، ج ۲۱، ص ۱۱۲-۱۱۳).

تا بدینجا بانوان واقعه عاشورا به رعایت و حفظ حجاب - هر چند در بحرانی ترین اوضاع - پایبند هستند و آن را در اولویت کارهای خود قرار می دهند. این عمل آنان نشانگر حساسیت و اهمیت حجاب نزد بانوان در واقعه عاشورا است. تأمل در رفتارهای مربوط به حجاب در هنگام واقعه عاشورا نشانگر ضرورت اقدام عملی در حفظ حریم خانواده از سوی مردان، پیوستگی مفهوم حریم خانواده و حجاب، عادت به حفظ حجاب از کودکی، پیش بینی و پیشگیری امور لازم برای حفظ حجاب، رعایت آرامش و برابری در دشواری ها و سختی ها برای حفظ حجاب، درهم تنیدگی حجاب ظاهری، حجاب در دیدار، حجاب گفتار و حجاب رفتار با یکدیگر، بهره گیری از فرصت های هر چند اندک برای حفظ حجاب در اوضاع بحرانی و سخت، تدبیریابی برای حفظ حجاب در اوضاع بحرانی و انجام تکلیف در باب حجاب تا حد امکان است.

کنش های رفتاری حجاب پس از واقعه عاشورا

نخستین نمود پس از واقعه عاشورا در باب حجاب، به اعتراض زینب علیها السلام به مردم کوفه در تماشای اهل بیت امام حسین علیه السلام در هنگام عبور کاروان اسیران باز می گردد. کاروان وارد کوفه شد و مردم به دستور و دعوت عیدالله بن زیاد اسیران را تماشا می کردند که در این لحظه، فریاد زینب علیها السلام برخاست: «ای مردم کوفه! از خدا و فرستاده او شرم نمی کنید که به خانواده پیامبر صلی الله علیه و آله چشم دوخته اید؟» (بنت الشاطی، ۱۳۷۸، ص ۱۴۷). یکی از نظاره گران ورود اسیران به کوفه که از سفر حج بازگشته بود، می گوید: «... بانویی را دیدم که بر شتری برهنه سوار است. پرسیدم: او کیست؟ گفتند: زینب است. فریاد می زد: ای مردم، چشمان خود را از ما بپوشانید! آیا از خدا و رسولش شرم نمی کنید که به حرم و ناموس پیامبر صلی الله علیه و آله در حالی که هیچ حجاب و پوششی ندارند، می نگرید؟!» (البلاذری، ۱۴۱۷ق، ص ۲۰۴). یکی از اقدامات بسیار عجیب زینب علیها السلام در حفظ حجاب، این است که وی در برابر اعطای نان و خرما از سوی کوفیان که البته با خودداری اسیران از گرفتن نان و خرما روبه رو می شوند، از مردم کوفه می خواهد به جای نان و خرما، لوازم و اسباب حجاب به آنان بدهند. اهل کوفه نیز اسباب و لوازم حجاب به اسیران می دهند و آنان نیز می پذیرند (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۵، ص ۱۱۴).

امام سجاد علیه السلام نیز نقش مهمی را در حفظ و حراست از حجاب بانوان در کوفه بر عهده داشت. وی به ابن زیاد گفت: «مرد مسلمان و پاک‌دامنی را همراه این بانوان بفرست، اگر اهل تقوایی!» (سید بن طاووس، ۱۴۱۷ق، ص ۲۳۱). جلوه بعدی را می‌توان در درخواست ام‌کلثوم علیها السلام دختر امام علی علیه السلام از مأموران برای حفظ حجاب ملاحظه کرد. ام‌کلثوم علیها السلام در شام، به مأمور بردن اسیران گفت: «وقتی ما را وارد شهر دمشق می‌کنید، از دری وارد کنید که تماشاچی کمتری داشته باشد» (همان). در جایی دیگر می‌گوید: «از بس که مردم ما را در این حال تماشا کردند، خوار شدیم» (همان، ص ۱۵۱). نمود دیگر از رفتارهای مربوط به حفظ حجاب و ارزش دادن به آن را در متن سخنرانی زینب علیها السلام در شام می‌توان دید. جایی که ایشان با لحنی تند به یزید می‌گوید: «ای یزید! آیا از عدالت است که کنیزان خود را در حرمسرا پوشیده نگه داشته‌ای و دختران پیامبر صلی الله علیه و آله را به صورت اسیر، شهر به شهر می‌گردانی؟! حجاب آنان را هتک کرده و چهره‌هایشان را در معرض دید همگان قرار داده‌ای که دور و نزدیک به صورت آنان نگاه می‌کنند؟» (همان، ص ۱۴۲).

یکی از کنش‌های معروف پس از واقعه عاشورا، افشاگری زینب علیها السلام از اعمال یزید و خاندان او بود که در ضمن آن، دختر امیرمؤمنان علیه السلام با اشاره به بی‌عدالتی یزید در رسیدگی به حجاب خانواده خود و اسیران فریاد برآورد. سخنان زینب علیها السلام سبب شد یزید سر به زیر افکند. پس آنکه هنده، دختر عبدالله عامر و زن یزید آنچه را در مجلس شوهرش رخ داده بود، شنید، پیراهن را نقاب کرد و به درون مجلس رفت و از سر اعتراض بر سر او فریاد کشید (همان). یزید نیز دستور داد اسیران را وارد مجلس کردند. نام تک‌تک آنان را پرسید و خطاب به سکینه گفت: این زن کیست؟ گفتند: سکینه دختر حسین بن علی. یزید گفت: تو سکینه هستی؟ سکینه گریه کرد. یزید گفت: چرا گریه می‌کنی؟ پاسخ داد: چگونه گریه نکند کسی که پوشش ندارد تا صورتش را از نگاه تو و اهل مجلس ببوشاند؟ (مظفری، ۱۳۸۳، ص ۱۶۷).

از مجموع آنچه در رفتارها و کنش‌های پس از واقعه عاشورا در رفتارهای ظاهری، گفتاری و کرداری امام سجاد علیه السلام، زینب علیها السلام و بانوان واقعه عاشورا می‌توان دریافت که اولاً روی دادن وقایع عاشورا مانع از آن نشده که این بانوان در رسیدگی، حفظ و رعایت حجاب خود کوچک‌ترین وقفه یا کوتاهی کرده باشند. ثانیاً عملکردهای مربوط به حجاب، پس از واقعه عاشورا را می‌توان در ابعاد حجاب‌های ظاهری، دیداری، گفتاری و

رفتاری مربوط به حجاب از سوی بانوان اسیر ملاحظه کرد. اقداماتی این چنین در عادی ترین اوضاع پیش از واقعه عاشورا در مدینه، تا بحرانی ترین اوضاع همچون حمله به خیمه‌ها در جریان واقعه عاشورا یا در حمله اهالی شام به اسیران با سنگ نتوانست بانوان حاضر در عاشورا را در حفظ و رعایت حجاب سست کند. نمایش قدرت یزید در برپایی مجلس برای به نمایش گذاشتن سرهای بریده شهیدان کربلا و اهل بیت امام حسین علیهم السلام که با قدرت‌نمایی او همراه شده بود، اوضاعی بحرانی برای بانوان اهل بیت امام حسین علیهم السلام رقم زده بود؛ با این حال یکی از بخش‌های مهم سخنرانی قدرتمند حضرت زینب علیها السلام به موضوع ضرورت و رعایت حفظ حجاب مربوط می‌شد؛ به گونه‌ای که سبب شد یزید از قدرت‌نمایی خود عقب‌نشینی کند و در پایان سخنرانی، خود را سرافکنده دید.

نتایج تربیتی واقعه عاشورا در باب حجاب

توجه به مفهوم چندبعدی حجاب در تربیت

با نظر به جایگاه حجاب در قرآن که بیان آن گذشت، مفهوم حجاب در قرآن فقط در یک مورد به معنای ستر و پوشش به کار رفته و هرچند پوشش بانوان از نامحرم بر اساس همین یک مورد واجب می‌شود؛ ولی این فقط بخشی از معنای چندبعدی مفهوم حجاب است. از دیدگاه قرآن، افزون بر پوشش بانوان در ظاهر (احزاب: ۵۳)، پوشش در دیدار (نور: ۳۰-۳۱)، پوشش در گفتار (احزاب: ۳۲) و پوشش در رفتار (نور: ۳۱ / احزاب: ۵۳) نیز واجب است. از توجه در آیات یادشده می‌توان دریافت که در تعلیم و تربیت و در ارتباط با تعلیم حجاب به کودکان و نوجوانان لازم است مفهوم حجاب به طور گسترده‌تر شامل بیان مفهوم حجاب در پوشش، بیان مفهوم حجاب در دیدار، بیان مفهوم حجاب در گفتار و بیان مفهوم حجاب در رفتار آموزش داده شود. همچنین در تبیین جایگاه و ارزش حجاب، ابعاد گوناگون مفهوم حجاب برای بانوان بازگو گردد؛ نه مفهوم تک‌بعدی آن که معمولاً به بعد ستر و پوشش محدود می‌شود. با توجه به تحلیل یادشده، در واقعه عاشورا نمود عینی چنین مفهومی از حجاب دیده می‌شود که در مباحث گذشته کنش‌های رفتاری مربوط به هریک از معناها توصیف شد.

ضرورت حفظ حجاب در هردو وضعیت عادی و بحرانی

در ارتباط با ارزش حجاب در وقایع عاشورا، نکته تربیتی مهمی که می‌توان دریافت،

ضرورت حفظ و رعایت حجاب در هردو وضعیت عادی و بحرانی است. جمع کردن شرایط عادی و بحرانی در کنار یکدیگر در رعایت و حفظ حجاب، نیازمند اعتقاد درونی و استواری از سوی اهل بیت علیهم‌السلام است که بتواند مانع از ورود روحیه تسامح و تساهل در حفظ حجاب، حتی در اوضاع بحرانی واقعه عاشورا باشد. در تبیین این سخن می‌توان به دو ارزش درونی و بیرونی در حجاب اشاره کرد که از سوی اهل بیت علیهم‌السلام در وقایع عاشورا بدان توجه شده است. ارزش درونی برآمده از اعتقاد درونی مراعات‌کننده و حافظ حجاب است و بدون داشتن این اعتقاد درونی، حفظ و رعایت آن در بیرون و ظاهر نیز امکان‌پذیر نمی‌شود. این بیان در خصوص اهل بیت علیهم‌السلام حتی المقدور در اوضاع بحرانی واقعه عاشورا که آنان مورد حمله دشمن قرار می‌گیرند، می‌توانسته از سوی آنان با تسامح و تساهل روبه‌رو شود؛ ولی در کنش‌های رفتاری اهل بیت علیهم‌السلام این اتفاق نمی‌افتد و در عمل، تمام تلاش‌ها بر آن معطوف می‌شود که حجاب از سوی آنان حفظ شود. نتیجه آنکه رعایت و حفظ حجاب در اوضاع بحرانی نیازمند داشتن اعتقادی استوار به حجاب و ارزش درونی آن است. ارزش بیرونی حجاب که وسیله و پوششی است در برابر دیدگان نامحرم نیز بعد دیگر حجاب است که در واقع خروجی همان ارزش درونی است؛ بنابراین تلاش‌های اهل بیت علیهم‌السلام بر این معطوف می‌شود که افزون بر بسنده کردن به بهره‌گیری از میزان حداقلی ابزار حجاب، به درخواست حداکثری آن نیز اقدام می‌شود؛ از این رو همان‌گونه که پیش از این نیز بیان شد، زینب علیها‌السلام در کوفه به جای نان و خرمایی که اهل کوفه به اسیران دادند، از آنان وسایل و لوازم حجاب خواست. لذا در هنگام واقعه عاشورا و پس از آن، پیش از هر چیزی - حتی نیازهای فیزیولوژیک مربوط به آب و غذا - ضرورت حفظ حجاب در اولویت بوده و وجود وضعیت بحرانی، مانع از آن نشده که آنان از رعایت آن فروگذار کنند. این کنش و رفتار آنان از یک سو نشانگر اهمیت و ارزش بالای حجاب برای زنان و مردان در وقایع عاشورا و از سوی دیگر عمل به تکلیف و حکم الهی در هردو وضعیت عادی و بحرانی بوده است. اظهار نظر امام سجاد علیه‌السلام در این باب که دشوارترین اوضاع برای ما در وقایع عاشورا، به اسارت بردن بانوان و کودکان بوده، خالی از این نکته نیست که حجاب برای اهل بیت علیهم‌السلام ارزش بالایی دارد.

پیوستگی حریم و حجاب

حریم خانواده جایگاه مهمی در تربیت اسلامی دارد؛ به‌ویژه در ارتباط با حجاب و با زمینه

قرار دادن واقعه عاشورا، رعایت حریم که زمینه‌ساز حفظ حجاب نیز هست، نمود آشکاری در رفتار عملی و کوشش‌های مردان و زنان واقعه عاشورا می‌یابد. پیش از این گفتیم عباس پیش از واقعه عاشورا، امام حسین علیه السلام هنگام واقعه عاشورا، امام سجاد علیه السلام و زینب علیها السلام نیز پس از واقعه عاشورا هر کدام در موقعیت‌های پیش آمده به نقش آفرینی در پیش‌بینی، پیشگیری و پاسداری عملی در حفظ حریم حجاب بانوان اقدام کرده‌اند. نکته تربیتی ارزنده در اینجا نقش همکاری و مشارکت خانواده به‌ویژه مردان در پاسداری از حجاب حریم خانواده است. مردان در حفظ و رعایت حجاب خانواده نقش بسزایی دارند؛ از این رو حفظ حجاب هرچند از سوی دارنده آن واجب است؛ اما نقش حمایتی حریم از سوی مردان به صورت توأمان به تکمیل، تقویت، رعایت و حفظ حجاب کمک می‌کند؛ بدین سان در تعلیم و تربیت مربوط به حجاب، رعایت پیوستگی میان حریم و حجاب از سوی مردان و زنان لازم است و به تقویت، رعایت و حفظ حجاب کمک می‌کند.

ضرورت حفظ و رعایت حریم و حجاب از سوی مردان و زنان

اغلب تصور بر آن است که حجاب به بانوان اختصاص دارد و مردان در این میان نقشی ندارند. این برداشت ناقص، ناشی از توجه تک‌بعدی به آیات حجاب در قرآن است. در بحث از جایگاه حجاب در قرآن گفتیم که حجاب در نگاه و در حوزه دیدار، هم به زنان اختصاص دارد و هم مردان به آن سفارش شده‌اند (احزاب: ۳۲ و ۵۳/ نور: ۳۱-۳۲)؛ همچنین هم زنان و هم مردان به رعایت حجاب دیداری، حجاب گفتاری و حجاب رفتاری سفارش شده‌اند. از سوی دیگر رعایت حریم خانواده از سوی مردان در وقایع عاشورا، در نمودهای رفتاری گوناگونی از سوی مردان واقعه عاشورا، امام حسین علیه السلام و امام سجاد علیه السلام دیده شده است. در این راستا نگاهی به رویدادهای پیش از عاشورا، هنگام واقعه و پس از آن، نشانگر آن است که هم مردان و هم زنان در رویدادهای عاشورا بر ضرورت حفظ و رعایت حجاب تأکید داشته و خود به آن عامل بوده‌اند. تلاش امام حسین علیه السلام پیش از جنگ در درخواست لباس‌های کهنه برای پوشاندن بخش‌های گوناگون بدن خویش از بیم برهنه شدن پس از هجوم دشمن و رد لباس‌های تنگ، نمود ظاهری و دیداری است؛ سفارش‌های ایشان به رعایت صدای بانوان، نمود گفتاری است؛ و پیشگیری و پیش‌بینی برای حفظ حریم در کندن خندق، نمود رفتاری ایشان را نشان می‌دهد که جملگی نشانگر آن است که رعایت حجاب، هم برای زنان و هم برای مردان لازم است. در این صورت توصیه‌های

یک جانبه به بانوان در جامعه برای رعایت حجاب، آن هم حجاب ظاهر کافی نبوده و ضرورت توجه به ابعاد گوناگون حجاب از یک سو و تأکید بر رعایت و حفظ هم‌زمان آن از سوی مردان و زنان ضرورت دارد؛ از این رو در برنامه‌های آموزشی و تربیتی، توجه به این موضوع ضرورت دارد.

الگوسازی بانوان عاشورا در تربیت

در تربیت، بهره‌گیری از اسوه‌ها و الگوها به عنوان روش تربیتی اهمیت دارد. با نگاهی گذرا به قرآن، به اسوه‌های بسیاری بر می‌خوریم. ابراهیم علیه السلام اسوه بت‌شکنی (صافات: ۹۳) و اصحاب کهف اسوه ایستادگی در برابر شهوت‌اند (کهف: ۹-۲۶). پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز اسوه اخلاق نیکوست (قلم: ۴). کنش‌های رفتاری بانوان حاضر در عاشورا در ارتباط با حجاب، در اوضاع عادی پیش از واقعه و وضعیت بحرانی هنگام و پس از واقعه عاشورا می‌تواند همچون اسوه و الگویی برای بانوان دیگر به کار گرفته شود. در تربیت اسلامی استفاده از الگو به عنوان یک روش تربیتی در قرآن مورد تأکید قرار گرفته و طی آن، پیامبر صلی الله علیه و آله الگو و اسوه‌ای نیکو (احزاب: ۲۱) برای انسان‌ها معرفی شده است. بر این اساس اهل بیت علیهم السلام که نزدیک‌ترین افراد از نظر رفتار و گفتار و عملکرد به رسول خدا صلی الله علیه و آله هستند، می‌توانند الگو واقع شوند؛ به‌ویژه بانوان اهل بیت علیهم السلام حاضر در واقعه عاشورا که در اوضاع مخاطره‌آمیزی قرار گرفته‌اند، از نظر حجاب می‌توانند الگوی مناسبی برای بانوان امروز جامعه قرار گیرند.

ضرورت آموزش حجاب از کودکی

با نگاهی به رویدادهای عاشورا می‌توان کودکی را یافت که با وجود سن اندکی که دارد، رفتارهای الگوسازی را در باب حجاب از خود نشان داده است. در این راستا همچنان که پیش از این گفتیم، می‌توان به رفتار فاطمه صغری پس از حمله دشمن به قصد ربودن گوشواره‌های او اشاره کرد که وی از شدت ترس بیهوش می‌شود و پس از به هوش آمدن، نخست سراغ حجاب خود را می‌گیرد. نکته درخور درنگ از نظر تربیتی در اینجا این است که در سنت تربیتی اهل بیت علیهم السلام رعایت حجاب برای کودکان از دوران کودکی آموزش داده می‌شود. همچنین ارزش حجاب در برابر ارزش‌های مادی برجسته شده است. چنین نگرشی به یک‌باره و به صورت اتفاقی در رفتار کودک روز عاشورا بروز نمی‌کند و نیازمند

کار تربیتی است که پیش‌تر در کانون خانواده انجام شده است. نتیجه آنکه آموزش حجاب پیش از سن تکلیف کودکان سبب می‌شود آنان به رعایت آن عادت و کوشش کنند.

نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش بررسی وضعیت حجاب در واقعه عاشورا و دریافت نتایج تربیتی حاصل از آن بود. یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که مفهوم حجاب در قرآن گسترده‌تر از مفهوم دریافت‌شده از سوی عامه مردم است که در آن حجاب به معنای ستر و پوشش ظاهری به کار می‌رود؛ بنابراین مفهوم حجاب در قرآن در چهار معنا به کار می‌رود: حجاب به معنای ستر و پوشش ظاهری، حجاب دیداری، حجاب گفتاری و حجاب رفتاری. جلوه‌ها و نمودهای رفتاری و کنش‌های مربوط به حجاب در رویدادهای پیش از عاشورا، در هنگام وقایع عاشورا و ماجراهای پس از واقعه عاشورا، الگوهای رفتاری دارند که می‌تواند به عنوان الگو از سوی بانوان جامعه امروز به کار گرفته شود. شواهد نشانگر آن است که اهل بیت امام حسین علیهم‌السلام در اوضاع عادی پیش از عاشورا در رعایت حجاب جدی بوده و در رعایت و حفظ آن کوشیده‌اند. همچنین بانوان حاضر در عاشورا بر رعایت و حفظ حجاب، هرچند در بحرانی‌ترین اوضاع پایبند بوده و آن را در اولویت خواسته‌های خود قرار داده‌اند. این عمل بانوان در هنگام وقایع عاشورا نشانگر حساسیت و اهمیت حجاب نزد آنان است. حساسیت به حفظ و رعایت حجاب از سوی بانوان حاضر در عاشورا به هنگام وقایع عاشورا محدود نمی‌شود و به پس از عاشورا نیز گسترش می‌یابد. استنباط کلی از وجود چنین روندی نشانگر آن است که حجاب همواره و در هر اوضاعی، امری باارزش و بااهمیت بوده و رعایت و حفظ آن به وضعیت خاصی محدود نمی‌شود؛ بنابراین رعایت و حفظ حجاب در اوضاع عادی یا بحرانی و همیشه و در هر وضعیتی واجب بوده است.

از نتایج تربیتی مربوط به حجاب با زمینه قرار دادن واقعه عاشورا می‌توان به مفهوم چندبعدی حجاب و گذر از معنای ظاهری آن اشاره کرد. این ژرف‌نگری چنانچه در حوزه تربیت از سوی برنامه‌ریزان تربیتی در هنگام آموزش‌ها مورد توجه واقع شود، شاهد آموزش مفهومی ژرف‌تر و گسترده‌تر از حجاب خواهیم بود که طی آن، دستاوردهای تربیتی بهتری به دست خواهد آمد. ضرورت حفظ حجاب در اوضاع عادی و بحرانی و ملاحظه چنین نگرشی در برنامه‌های تربیتی می‌تواند به تحکیم جایگاه ارزشی حجاب در

همهٔ زمان‌ها و مکان‌ها و در هر وضعیتی کمک کند.

از جمله آثار و نتایج تربیتی دیگر مربوط به حجاب، ضرورت حفظ و رعایت آن، هم برای مردان و هم برای زنان است. این ضرورت در برابر تصور نادرستی قرار می‌گیرد که طی آن حجاب صرفاً مخصوص بانوان قلمداد شده است. رویدادهای عاشورا نشانگر آن است که حجاب، هم نیاز زنان است و هم نیازمند معاضدت مردان است؛ از این رو افزون بر پیوستگی حریم و حجاب، ضرورت رعایت و حفظ آن با همکاری مشترک میان مردان و زنان ضرورت دارد؛ بنابراین در برنامه‌های تربیتی، آموزش چنین امری، هم برای مردان و هم برای زنان ضروری است.

الگوسازی بانوان حاضر در عاشورا در تربیت، از جمله آثار و نتایج تربیتی واقعهٔ عاشورا است. در این راستا در تربیت اسلامی، بهره‌گیری از الگو به عنوان یک روش تربیتی در قرآن مورد تأکید قرار گرفته و طی آن پیامبر صلی الله علیه و آله به عنوان الگو و اسوهٔ نیکو به انسان‌ها معرفی شده است. بر این اساس اهل بیت علیهم السلام که نزدیک‌ترین افراد از نظر رفتار و گفتار و عملکرد به پیامبر صلی الله علیه و آله هستند، می‌توانند الگو واقع شوند. به ویژه رفتارها و کنش‌های بانوان اهل بیت علیهم السلام در پیش از واقعهٔ عاشورا، هنگام واقعه و پس از آن از نظر حساسیت و وضعیت پیش آمده می‌تواند الگویی مناسب برای بانوان امروز جامعه قرار گیرد. نتیجهٔ تربیتی مهم دیگر آنکه بر اساس کنش‌های مربوط به حجاب که در واقعهٔ عاشورا شناسایی شده، آموزش حجاب به کودکان از طریق عادت دادن آنان از دوران کودکی به این فریضه ضرورت دارد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم؛ ترجمه محی الدین الهی قمشاهی، قم: هجرت، ۱۴۱۲ق.
۱. ابن اعثم، ابو محمد؛ التوح؛ ترجمه محمد بن احمد مستوفی هروی، تصحیح غلامرضا طباطبایی؛ ج ۲، مجموعه میراث ایران و اسلام، چ ۵، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴.
 ۲. ابن سعد، محمد؛ امام الحسین علیه السلام و مقتله؛ ترجمه عبدالعزیز طباطبایی، بیروت: مؤسسة آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث، ۱۴۱۶ق.
 ۳. ابن شهر آشوب؛ مناقب آل ابی طالب؛ قم: علامه، ۱۳۷۹.
 ۴. ابن منظور، محمد بن مکرم؛ لسان العرب؛ بیروت: دار صادر، ۱۹۵۶م.
 ۵. ابو مخنف، لوط بن یحیی؛ وقعة الطف؛ قم: جماعة المدرسين فی الحوزة العلمية، مؤسسة النشر الإسلامی، ۱۴۱۷ق.
 ۶. اصفهانی، ابو الفرج علی بن حسین؛ مقاتل الطالبین؛ ترجمه هاشم رسولی محلاتی، تصحیح علی اکبر غفاری؛ تهران: انتشارات صدوق، ۱۳۶۸.
 ۷. البلاذری، احمد؛ الاشراف؛ ج ۱، چ ۳، بیروت: انتشارات دارالفکر، ۱۴۱۷ق.
 ۸. بنت الشاطی، عایشه؛ بانوی کربلا: حضرت زینب علیها السلام؛ ترجمه باقر خسرو شاهی؛ چ ۴، قم: انتشارات حوزه علمی قم، ۱۳۷۸.
 ۹. جعفری، علی و محمد مهدی اسماعیلی؛ «بررسی انتقادی دگردیسی حجاب چادر در بازنمایی تلویزیونی»؛ فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ش ۵ (۱۷)، تهران: ۱۳۹۱، ص ۱۰۳-۱۲۸.
 ۱۰. دورانت، ویل و آریل دورانت؛ تاریخ تمدن؛ ج ۱ و ۱۲، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۸.
 ۱۱. رضاییان، علی؛ «از آن حجاب تا این حجاب چه شده؟»؛ فصلنامه فرهنگ پویا، ش ۱۸، قم: ۱۳۸۹، ص ۲۲-۲۸.
 ۱۲. رمضان، رضا؛ «وضیعت حجاب قبل و بعد از انقلاب»؛ زنان شیعه، ش ۱۱، قم: ۱۳۶۸، ص ۲۵۱-۲۸۶.
 ۱۳. سید بن طاووس؛ اللهوف علی قتلی الطفوف؛ ترجمه سید احمد فخر جی؛ تهران: انتشارات جهان، ۱۴۱۷ق.
 ۱۴. شارع پور، محمود، سیده زینب تقوی و مهدی محمدی؛ «تحلیل جامعه شناختی عوامل

- مؤثر بر گرایش به حجاب از نگاه جامعه‌شناختی»؛ فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ش ۵ (۳)، تهران: ۱۳۹۱، ص ۱-۲۹.
۱۵. علیقلی، امیر حسین؛ هفتاد و دو درس زندگی از سیره عملی حضرت زینب علیها السلام؛ چ ۳، تهران: انتشارات عابد، ۱۳۸۳.
۱۶. گروه محققان؛ موسوعه کلمات الامام حسین علیه السلام؛ تهران: امیر کبیر، ۱۳۸۲.
۱۷. طبری، محمد بن جریر؛ تاریخ الطبری؛ ط ۴، ج ۷. بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۶۳.
۱۸. مجلسی، محمد باقر؛ بحار الانوار الجامعة لدر اخبار الائمه الطهار؛ ج ۴۵، چ ۳، بیروت: دارا حياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۱۹. مطهری، مرتضی؛ مسئله حجاب؛ تهران: صدرا، ۱۳۹۳.
۲۰. مظفری، محمد؛ امام حسین علیه السلام قیام عاشورا؛ قم: انتشارات فراز اندیشه، ۱۳۸۳.
۲۱. مفید، محمد؛ الارشاد؛ بیروت: انتشارات آل بیت علیهم السلام، ۱۴۱۳ق.
۲۲. نخعی، زینب؛ «علل ضعف پوشش و راهکارهای بهینه‌سازی آن»؛ زنان شیعه، ش ۱۰، قم: ۱۳۸۵، ص ۱۱۹-۱۵۲.
۲۳. نقدی، جعفر؛ زینب کبری؛ قم: انتشارات مکتبه الحیدریه، ۱۴۲۰ق.